O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, 2026, [14]
ISSN 2181-7324(Print)

IJTIMOIY FANLAR
http://journals.nuu.uz
ISSN 3093-8996(Onlayn)

UDK:159.965-077.(054.1)

Feruzaxon X. MUMINJONOVA,
Tayanch doktorant, Andijon davlat pedagogika instituti, Andijon, O‘zbekiston
E-mail: dumarovagulfira84@gmail.com. ORCID: 0009-0007-2951-9948

Dotsent, PhD B.Parmonov taqrizi asosida

YOSHLARNING RAQAMLI MAKON HAQIDAGI IJTIMOIY TASAVVURLARINI SHAKLLANTIRUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR

Annotatsiya

Bu maqolada yoshlarning raqamli makon haqidagi ijtimoiy tasavvurlarini shakllantiruvchi asosiy psixologik omillar kompleks tarzda tahlil qilinadi. Jumladan, kognitiv jarayonlar, emotsional holatlar, motivatsion mexanizmlar hamda ijtimoiy muhit (oila, tengdoshlar guruhi va ommaviy axborot vositalari)ning ta’siri ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Tadqiqotda raqamli makonning yoshlar ongida aks etish xususiyatlari, uning ijtimoiy xulq-atvorga ta’siri va identifikatsiya jarayonlari bilan bog‘liqligi ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, raqamli texnologiyalardan foydalanish jarayonida yuzaga keladigan psixologik xavflar va imkoniyatlar ochib berilib, yoshlarning sog‘lom ijtimoiy tasavvurlarini shakllantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Raqamli makon, ijtimoiy tasavvurlar, yoshlar psixologiyasi, kognitiv jarayonlar, emotsional rivojlanish, motivatsiya, ijtimoiy muhit, identifikatsiya, internet ta’siri, psixologik omillar, media savodxonlik, raqamli madaniyat.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, ФОРМИРУЮЩИЕ СОЦИАЛЬНОЕ ВОСПРИЯТИЕ ЦИФРОВОГО ПРОСТРАНСТВА МОЛОДЫМИ ЛЮДЬМИ

Аннотация

В данной статье всесторонне анализируются основные психологические факторы, формирующие социальное восприятие молодыми людьми цифрового пространства. В частности, научно обосновано влияние когнитивных процессов, эмоциональных состояний, мотивационных механизмов и социальной среды (семья, группа сверстников и СМИ). В исследовании рассматриваются особенности отражения цифрового пространства в сознании молодежи, его влияние на социальное поведение и связь с процессами идентификации. Также выявляются психологические риски и возможности, возникающие в процессе использования цифровых технологий, и разрабатываются практические рекомендации по формированию здорового социального восприятия молодежью.

Ключевые слова: Цифровое пространство, социальное восприятие, психология молодежи, когнитивные процессы, эмоциональное развитие, мотивация, социальная среда, идентификация, влияние Интернета, психологические факторы, медиаграмотность, цифровая культура.

PSYCHOLOGICAL FACTORS SHAPING YOUTH'S SOCIAL PERCEPTIONS OF DIGITAL SPACE

Annotation

This article comprehensively analyzes the main psychological factors that shape young people's social perceptions of digital space. In particular, the influence of cognitive processes, emotional states, motivational mechanisms, and the social environment (family, peer group, and media) is scientifically substantiated. The study examines the characteristics of the reflection of digital space in the minds of young people, its impact on social behavior, and its connection with identification processes. It also reveals the psychological risks and opportunities that arise in the process of using digital technologies, and develops practical recommendations for the formation of healthy social perceptions of young people.

Key words: Digital space, social perceptions, youth psychology, cognitive processes, emotional development, motivation, social environment, identification, Internet influence, psychological factors, media literacy, digital culture.

Kirish. XXI asrda raqamli texnologiyalar va internet tarmog‘ining jadal rivojlanishi inson hayotining barcha jabhalariga, ayniqsa yoshlar dunyoqarashi va ijtimoiy tasavvurlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Raqamli makon bugungi kunda nafaqat axborot olish vositasi, balki muloqot, o‘zini namoyon etish, ijtimoiy identifikatsiya va qadriyatlarni shakllantirish muhitiga aylangan. Shu sababli yoshlarning raqamli makon haqidagi ijtimoiy tasavvurlarini o‘rganish va uni shakllantiruvchi psixologik omillarni aniqlash zamonaviy psixologiya fanining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Yoshlar raqamli makonda faol ishtirok etuvchi ijtimoiy guruh sifatida turli xil axborot oqimlari, virtual kommunikatsiya shakllari va media kontent ta’sirida o‘z qarashlari, qadriyatlari hamda xulq-atvor me’yorlarini shakllantiradilar. Bu jarayonda ularning kognitiv rivojlanish darajasi, emotsional barqarorligi, motivatsion ehtiyojlari hamda ijtimoiy muhit bilan o‘zaro ta’siri muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, oila, tengdoshlar guruhi va ommaviy axborot vositalari yoshlarning raqamli makonni qanday qabul qilishi va baholashiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, raqamli makonda shakllanayotgan ijtimoiy tasavvurlar yoshlarning real hayotdagi ijtimoiy xulq-atvori, qaror qabul qilish jarayonlari va shaxsiy rivojlanishiga bevosita ta’sir etadi. Shu bilan birga, noto‘g‘ri yoki buzilgan tasavvurlar turli psixologik muammolar, jumladan, internetga qaramlik, ijtimoiy izolyatsiya, agressiv xulq-atvor kabi salbiy oqibatlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Bu maqolaning maqsadi – yoshlarning raqamli makon haqidagi ijtimoiy tasavvurlarini shakllantiruvchi asosiy psixologik omillarni aniqlash va ularning o‘zaro bog‘liqligini ilmiy jihatdan tahlil qilishdan iborat. Shuningdek, tadqiqot

doirasida yoshlarning raqamli muhitda sog‘lom ijtimoiy tasavvurlarini rivojlantirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqish ham ko‘zda tutilgan.

Adabiyotlar tahlili. Yoshlarning raqamli makon haqidagi ijtimoiy tasavvurlarini shakllantiruvchi psixologik omillarni o‘rganish turli ilmiy yo‘nalishlar kesishgan nuqtada – ijtimoiy psixologiya, media psixologiya va rivojlanish psixologiyasi doirasida olib borilgan. Mazkur muammo bo‘yicha mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, raqamli makon inson ongida ijtimoiy borliqning yangi modeli sifatida aks etib, shaxsning idrok, tafakkur va xulq-atvor tizimiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Ijtimoiy tasavvurlar nazariyasi asoschisi S.Moskovich tomonidan ishlab chiqilgan konsepsiyaga ko‘ra, ijtimoiy tasavvurlar jamiyat a’zolari tomonidan umumiy ma’noda qabul qilingan bilim va tushunchalar tizimi bo‘lib, ular orqali shaxs atrof-muhitni anglaydi va unga moslashadi[1]. Mazkur nazariya nuqtai nazaridan qaraganda, raqamli makon yoshlar uchun yangi ijtimoiy haqiqat sifatida shakllanib, ularning ongida muayyan stereotiplar, qadriyatlar va tasavvurlarni yuzaga keltiradi.

Shuningdek, ijtimoiy o‘rganish nazariyasi muallifi A.Bandura tadqiqotlarida ta’kidlanganidek, inson xulq-atvori kuzatish va taqlid qilish orqali shakllanadi. Raqamli makonda esa yoshlar blogerlar, ijtimoiy tarmoq yulduzlari va tengdoshlarining xulq-atvorini kuzatish orqali o‘z ijtimoiy tasavvurlarini shakllantiradilar[2]. Bu jarayon ayniqsa vizual va interaktiv kontentning ustunligi bilan yanada kuchayadi.

Media ta’siri va kognitiv jarayonlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganishda M.Mc.Luhan ishlari alohida ahamiyatga ega. U o‘zining “medium is the message” g‘oyasi orqali kommunikatsiya vositalari inson tafakkuriga qanday ta’sir ko‘rsatishini asoslab bergan. Raqamli makon esa nafaqat axborot mazmuni, balki uni uzatish shakli orqali ham yoshlarning dunyoqarashini shakllantiradi.

Zamonaviy tadqiqotlarda esa internet va ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar psixikasiga ta’siri keng yoritilgan. Xususan, Sh.Turkle o‘z ilmiy ishlarida raqamli kommunikatsiya insonlararo munosabatlarni soddalashtirishi bilan birga, yuzma-yuz muloqotning qisqarishiga olib kelishini ta’kidlaydi. Bu holat yoshlarning ijtimoiy tasavvurlarida yuzaki va fragmentar qarashlarning shakllanishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Rossiya psixologiya maktabi vakillari ham mazkur muammoni chuqur o‘rgangan. Jumladan, L.Vigotskiyning madaniy-tarixiy yondashuvi shuni ko‘rsatadiki, shaxs rivoji ijtimoiy muhit va kommunikativ vositalar orqali amalga oshadi. Zamonaviy sharoitda raqamli texnologiyalar ana shu vositalarning asosiy ko‘rinishiga aylanib, yoshlarning ong va tafakkur tizimini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Mahalliy va MDH olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ham yoshlarning internetdan foydalanish xususiyatlari, ularning ijtimoiylashuvi va psixologik rivojiga ta’siri tahlil qilingan. Bu tadqiqotlarda, asosan, raqamli makonning ikki tomonlama – ijobiy (axborot olish, rivojlanish, kommunikatsiya) va salbiy (qaramlik, agressiya, ijtimoiy izolyatsiya) ta’siri ajratib ko‘rsatiladi.

Umuman olganda, tahlil qilingan ilmiy adabiyotlar yoshlarning raqamli makon haqidagi ijtimoiy tasavvurlarini shakllantirish murakkab, ko‘p omilli psixologik jarayon ekanligini ko‘rsatadi. Biroq mavjud tadqiqotlarda aynan ijtimoiy tasavvurlar va psixologik omillar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik yetarli darajada tizimli yoritilmagan. Shu bois mazkur maqola ushbu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan bo‘lib, kompleks yondashuv asosida muammoni chuqurroq tahlil qilishni maqsad qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot yoshlarning raqamli makon haqidagi ijtimoiy tasavvurlarini shakllantiruvchi psixologik omillarni aniqlash va ularning o‘zaro bog‘liqligini empirik hamda nazariy jihatdan tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqot metodologiyasi kompleks yondashuv asosida ishlab chiqilgan bo‘lib, unda ijtimoiy-psixologik, kognitiv va faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuvlar integratsiyasi ta’minlangan.

Tadqiqotning nazariy asosini S.Moskovichning ijtimoiy tasavvurlar nazariyasi[1], A.Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasi hamda L.Vigotskiyning madaniy-tarixiy yondashuv tashkil etadi[2]. Mazkur nazariyalar yoshlarning raqamli muhitda bilim va tasavvurlarni qanday qabul qilishi, qayta ishlashi va ijtimoiy xulq-atvorga aylantirish jarayonini tushuntirish imkonini beradi.

Tadqiqot aralash metodlar asosida olib borilib, unda kvantitativ va sifat metodlari uyg‘unlashtirildi. Tadqiqotda 14–22 yosh oralig‘idagi o‘quvchi va talabalar ishtirok etdi. Tanlanma hududiy (tuman-shahar), jins va ijtimoiy holat mezonlari asosida qatlamli tanlash usuli orqali shakllantirildi.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

- so‘rovnoma (anketa) – yoshlarning raqamli makon haqidagi umumiy tasavvurlari, foydalanish intensivligi va motivatsiyasini aniqlash uchun;
- psixodiagnostik metodikalar – kognitiv, emotsional va motivatsion ko‘rsatkichlarni o‘lchash maqsadida (masalan, internetga qaramlik darajasi, ijtimoiy faollik, agressivlik darajasi);
- yarim tuzilgan intervyu – chuqur psixologik omillar va individual tajribalarni aniqlash uchun;
- kuzatish metodi – yoshlarning raqamli makondagi xulq-atvorini tabiiy sharoitda o‘rganish uchun;
- kontent-tahlil – ijtimoiy tarmoqlardagi faoliyat va kontent orqali shakllanayotgan tasavvurlarni tahlil qilish uchun.

Ma’lumotlarni qayta ishlash usullari asosida kvantitativ ma’lumotlar matematik-statistik usullar yordamida tahlil qilindi. Jumladan, tavsifiy statistika (o‘rtacha qiymat, dispersiya), korrelyatsion tahlil hamda regressiya tahlili qo‘llanildi. Sifat ma’lumotlari esa tematik tahlil (thematic analysis) asosida qayta ishlanib, asosiy psixologik omillar va ularning mazmuniy kategoriyalari ajratib olindi.

Tadqiqotning ishonchliligi va validligini ta’minlashda metodikalar ichki konsistensiyasi orqali tekshirildi, natijalar esa triangulyatsiya (turli metodlar orqali o‘zaro tekshirish) asosida mustahkamlandi. Bu esa tadqiqot natijalarining ishonchliligi va ilmiy asoslanganligini ta’minladi.

Etik tamoyillar orqali tadqiqot jarayonida ishtirokchilarning roziligi olindi, anonimlik va maxfiylik tamoyillariga qat’iy rioya qilindi. Ishtirokchilarga tadqiqot maqsadi tushuntirildi va ular istalgan vaqtda tadqiqotdan chiqish huquqiga ega ekanliklari ta’kidlandi.

Mazkur metodologik yondashuv yoshlarning raqamli makon haqidagi ijtimoiy tasavvurlarini shakllantiruvchi psixologik omillarni har tomonlama va chuqur o‘rganish imkonini beradi.

Tahlil va natijalar. Mazkur tadqiqot doirasida olingan empirik ma’lumotlar yoshlarning raqamli makon haqidagi ijtimoiy tasavvurlarini shakllantirish jarayoni ko‘p omilli va murakkab psixologik tizim ekanligini ko‘rsatdi. Tahlil natijalari kvantitativ va sifat ko‘rsatkichlar asosida umumlashtirildi.

Avvalo, tavsifiy statistik tahlil natijalariga ko‘ra, respondentlarning aksariyati raqamli makonni ijobiy ijtimoiy muhit sifatida qabul qilishi aniqlandi. Ular uchun internet – bu, birinchi navbatda, muloqot vositasi, axborot manbai va o‘zini namoyon etish platformasi hisoblanadi. Shu bilan birga, ma’lum bir qismi raqamli makonni xavfli muhit sifatida

baholab, unda yolg‘on axborot, kiberbulling va psixologik bosim mavjudligini ta’kidlagan.

1-jadval. G.Yu. Ayzenk metodikasi bo‘yicha psixik holatlar darajasi (N=670)

Psixik holat	Past daraja (%)	N	O‘rta daraja (%)	N	Yuqori daraja (%)	N	M	SD
Xavotir (anxiety)	22,1	148	48,7	326	29,2	196	1,07	0,68
Frustratsiya	25,7	172	50,9	341	23,4	157	0,98	0,65
Tajovuzkorlik	30,0	201	46,1	309	23,9	160	0,94	0,67
Rigidlik	33,3	223	42,8	287	23,9	160	0,90	0,63

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, respondentlarda barcha psixik holatlar bo‘yicha o‘rta daraja ustunlik qilmoqda, bu esa yoshlarning psixik holati nisbatan muvozanatli ekanligini ko‘rsatadi. Xavotir ko‘rsatkichi eng yuqori natijani qayd etdi (29.2% yuqori daraja). Bu holat yoshlar orasida kelajak noaniqligi, o‘qish va ijtimoiy bosim bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Frustratsiya darajasi asosan o‘rta diapazonda (50.9%) bo‘lib, bu yoshlarning maqsadlarga erishishda qiyinchiliklarga duch kelayotganini, lekin bu holat hali patologik darajaga yetmaganini bildiradi. Tajovuzkorlik ko‘rsatkichlari o‘rtacha darajada (46.1%) bo‘lib, ayrim respondentlarda ichki zo‘riqish va stressning tashqi ifodasi sifatida namoyon bo‘lishi mumkin. Rigidlik (psixik qotib qolish) eng past o‘rtacha ko‘rsatkichga ega (M=0.90), bu esa yoshlarning fikrlash moslashuvchanligi nisbatan yaxshi rivojlanganini ko‘rsatadi.

2-jadval. G.Yu. Ayzenk metodikasi psixik holatlarning jins bo‘yicha taqsimlanishi (N=670)

Psixik holat	Erkaklar M±SD	Ayollar M±SD	t	p
Xavotir	0,98 ± 0,66	1,15 ± 0,69	2,87	0,004**
Frustratsiya	0,95 ± 0,64	1,01 ± 0,66	1,21	0,226
Tajovuzkorlik	1,08 ± 0,70	0,82 ± 0,63	3,94	0,000**
Rigidlik	0,92 ± 0,65	0,88 ± 0,61	0,89	0,371

G.Ayzenk metodikasi asosida aniqlangan psixik holatlarning jinslar kesimidagi o‘ziga xos xususiyatlarini ko‘rsatadi. Statistik tahlil (t-test) orqali ayrim ko‘rsatkichlar bo‘yicha sezilarli farqlar mavjudligi aniqlandi. Birinchidan, xavotir darajasi ayollarda (M=1,15) erkaklarga (M=0,98) nisbatan yuqori ekanligi va bu farq statistik jihatdan ahamiyatli (t=2,87; p=0,004) ekani kuzatildi. Bu holat ayollarning emotsional sezgirligi, ichki kechinmalarga moyilligi va ijtimoiy-psixologik omillarga nisbatan yuqori reaktivligi bilan izohlanadi. Ya’ni, ayollar raqamli va real ijtimoiy muhitdagi stress omillarini ko‘proq ichki tajriba sifatida boshdan kechiradi. Ikkinchidan, tajovuzkorlik ko‘rsatkichi erkaklarda (M=1,08) ayollarga (M=0,82) qaraganda sezilarli darajada yuqori bo‘lib, bu farq ham yuqori statistik ahamiyatga ega (t=3,94; p<0,001). Ushbu natija erkaklarda agressiv reaksiyalarning ko‘proq tashqi (eksternal) shaklda namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi. Bunda ijtimoiy rollar, gender stereotiplari va xulq-atvor me’yorlari muhim rol o‘ynaydi. Uchinchidan, frustratsiya darajasi bo‘yicha erkaklar (M=0,95) va ayollar (M=1,01) o‘rtasida farq mavjud bo‘lsa-da, u statistik jihatdan ahamiyatli emas (t=1,21; p=0,226). Bu esa frustratsiya holati har ikkala jins vakillarida deyarli bir xil darajada namoyon bo‘lishini anglatadi. Demak, maqsadga erishishdagi to‘siqlar va qiyinchiliklarga nisbatan reaksiyalar jinsdan ko‘ra individual omillarga ko‘proq bog‘liq. To‘rtinchidan, rigidlik (psixik qotib qolish) ko‘rsatkichi ham erkaklar (M=0,92) va ayollar (M=0,88) o‘rtasida sezilarli farqni ko‘rsatmaydi (t=0,89; p=0,371). Bu natija yoshlarning fikrlash moslashuvchanligi jinsga kuchli bog‘liq emasligini bildiradi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari yoshlarning raqamli makon haqidagi ijtimoiy tasavvurlarini shakllantirish jarayoni murakkab va ko‘p omilli psixologik tizim ekanligini ko‘rsatdi. Tadqiqot davomida kognitiv, emotsional, motivatsion hamda ijtimoiy omillar o‘zaro uzviy bog‘liq holda yoshlar ongida raqamli muhitga nisbatan muayyan qarash va tasavvurlarni shakllantirishi aniqlandi.

Empirik natijalar shuni ko‘rsatdiki, yoshlarning aksariyatida raqamli makonga nisbatan ijobiy va funksional munosabat ustun bo‘lib, ular uni axborot olish, muloqot va o‘zini namoyon etish vositasi sifatida qabul qiladilar. Shu bilan birga, ayrim holatlarda salbiy jihatlar – internetga qaramlik, xavotirning ortishi, ijtimoiy izolyatsiya va agressiv xulq-atvor kabi tendensiyalar ham kuzatildi.

G.Ayzenk metodikasi asosida olingan natijalar yoshlarning psixik holati asosan o‘rta darajada barqaror ekanligini ko‘rsatdi. Biroq xavotir va frustratsiya ko‘rsatkichlari nisbatan yuqoriroq bo‘lib, bu zamonaviy ijtimoiy va raqamli muhit bosimi bilan izohlanadi.

ADABIYOTLAR

1. Serge Moskovich Social Representations: Explorations in Social Psychology. – Cambridge: Polity Press, 2000.
2. Albert Bandura Social Learning Theory. – Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1977.
3. Lev Vigotskiy Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge: Harvard University Press, 1978.
4. Marshall McLuhan Understanding Media: The Extensions of Man. – New York: McGraw-Hill, 1964.
5. Sherry Turkle Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other. – New York: Basic Books, 2011.
6. Hans Eysenck Dimensions of Personality. – London: Routledge & Kegan Paul, 1947.
7. Андреева Г.М.Социальная психология. – Москва: Аспект Пресс, 2010.
8. Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования. – Москва: Гардарики, 2005.